

Исаев К.

ЖАҢЫ КЫРГЫЗСТАНДА АДАМ ЖАНА ҮЙ-БҮЛӨ МАСЕЛЕЛЕРИ

Исаев К.

ВОПРОСЫ ЧЕЛОВЕКА И СЕМЬИ В НОВОМ КЫРГЫЗСТАНЕ

K. Isaev

IN THE NEW ISSUE KYRGYZSTAN PERSON AND FAMILY

УДК: 78.02/02.11

Макалада адамдын татаал эс-акылынын, аң-сезиминин калыптанышы, өнүгүшүнө байланыштуу проблемалар каралган.

The problems of the formation and development of the human mind.

Адам маселеси тамыры терең, көп жактуу, татаал, эс-акыл, аңсезимдин калыптанышы, өнүгүшү менен тыгыз байланыштуу проблема.

Жан менен дененин, ички менен тышкынын, адам менен ааламдын, адам менен жараткандын биригүү - кошулуусу, кошулуу аркылуу бул дүйнө - материянын түбөлүк ойнунан кутулуу жөнүндөгү окуулар адамзат жер бетине жаралгандан эле калыптана баштаганы илимде далпленген эмеспи.

Табияттын терең мыйзамына ылайык адамзат ар дайым келечекти утурлайт, анын байыртадан жыйылган руханий тажрыйбасы менен салттары кийинкилердин баа жеткис байлыгы, руханий таянычы. Ушундан улам ар бир муундун ыйык парзы, тарыхый миссиясы - бабалардан калган руханий мурастарды өз дооруна жараша өздөштүрүп, байытып, аны өздөрүнөн соңкуларга мүмкүн болушунча толугураак жеткирүү. Мейкиндик менен мезгилдин жаны айкалышынын мыйзам ченемдүү, зарыл шарты болгон, доор көпүрөсүн туюнтуп, муундардын байланышын мүнөздөгөн бул мыйзам ченемдүүлүк руханий-маданий турмуштун уланышын аныктайт. Ушул кылым карыткан ойлом тарыхынын акыл корутундусу эн оболу илимий-теориялык адам таануу концепциясына таандык. Адамзаттын бүгүнкүсү менен эртеңкисин туура жалгаштыруу жана коомдун соңку өнүгүү тилкесинде айрыкча ылдамдаган илимий-техникалык прогресс адептик-ахлактык баалуулуктар менен ыңгайлуу шартта коштолуп-айкалышы жана турмуш талабына ылайык туура чечилиши адам таануу маселесине түздөн-түз байланыштуу.

Адам таануу маселеси, анын көп кырдуу жагдайларынын айрым кубулуштары же логикалык бүтүндүгү илимий кеңири пробелма иретинде философиялык, социалдык, антропология, маданият таануу, этика ж.б.у.с. ар кыл илимдер тармагынын алкагында иликтенип, ал батыш жана чыгыш ойчулдары, агартуучулары, окумуштуулары тарабынан изилденип келет.

Айрыкча белгилей турган жагдай, дүйнөнүн өзгөчө Европанын айрым аалымдардын пикири боюнча жалпы адам маселелери жана "адам-өзү",

"адам - коом", "адам - жаратылыш" тутамындагы аксиологиялык ченемдери, анын түпкү маңызы Чыгыш акылмандарынын руханий дүйнөсүндө кеңири чечмеленгендиги кеңири айтылат.

Чыгыш акылман-агартуучулары элине билим, маданият тартуулайт, адамдын акыл-эсин, жан дүйнөсүн, дилин, денесин агартат, тазартат, духун, зээнин ойготот, тазалыкка, сулуулукка, баатырлыкка, улуулукка чакырат. Ошондон улам адам өзүнүн асылдыгын, сырын, күнүн, парзын жана наркын билет. Адамдын табият маңызына, жашоодогу максат-милдетине, баса, турган жолуна жана баатырлык өмүрүнө байланыштуу маданияты, элди эл кылып турган түптүү ой-пикирди камтыган, кыргыздын нагыз энциклопедиясы, философиясы, идеалы, идеясы жана идеологиясы болгон "Манас" эпосу кыргыздын улам жаңы муунун калыптандырууда өзгөчө тарыхый мааниге ээ болуу менен өзү да жашарып турган. Кыргыз философиясында, дүйнө-таанымында, рух дөөлөттөрүндө "адам болууга", адамгерчиликке тарбиялоо, нарктуулук-этикалык баалуулуктарына көндүрүүнүн, адамдын маңызын, социалдык табиятын түшүнүүдөгү башкы өзөк болуу менен, күйүмдүүлүк, туруктуулук, улууга урматсый сапаттарынын калыптандыруунун айныгыс булактары экенин эч ким тана албайт.

Жалпы Чыгыштын, ошонун ичинде кыргыздардын таалиматында жана жашоо-тиричилигинде "жакшы адамдын" нарктуулугу материалдык буюмдан алда-канча жогору жана түптүү болгон руханий табигаттуулукка негизделип, инсандын эркин эрктүүлүгүнө, жаратуучулук күчүнө маани берилип, кадыр-баркты, ар намыстуулукту, адептүүлүктү, абийирди көздүн карегиндей сактоо ар бир кыргыз адамынын эң бийик ченеми болгондугу да карандай чындык.

Кыргыздын 1500ден ашкан макал-лакаптарында Адамдын туулганы, калыптанышы, тарбияланышы, мүнөздөмөсү баатырлык жашоо-тиричилиги, аялдардын өзгөчө касиеттери, сулуулугу, кереметтүүлүгү балдарды тарбиялоо маселелери толук чагылдырылган. "Кыргыздын макал-лакап, учкул сөздөрү" деген китептен Адамды мүнөздөгөн 177 макал-лакаптар, ал эми баатырлардын туулушу, калыптанышы, тарбияланышы, жоокерлик жүрүм-туруму жөнүндө 100 ашык макал-лакаптар бар экен. Булар деген ченемсиз руханий байлык!

Кыргыздар Евразиянын кен талаасында кочмөндөр цивилизациясын түзүп, өзөгүн гүлдөтүп, миндеген жылдар бою баатырлык улгу болоорлук жүрүм-туруму менен, татыктуу жашоо ыңгайы, Теңиримдин

талаптарына ылайык табигат менен ысык ымалашып, баатырлык философия, жашоо-тиричиликке ылайыкташкан дүйнөтөөнү түзүп жашашкан эмеспи! Үй-бүлөдө "ата-атадай, эне-энедей, бала-баладай болуп", табигатташтырылган турмушта адамгерчилик менен намыстуулук баалуулуктары "каада-жосун менен ыркуу (оюн-зоок, кубаныч)" түшүнүктөрү жандап, бир бүтүндүк катары өмүр сүрүшкөн.

Мына ушундай нивилизациялашкан маданиятта жашаган, нечен аймактарды байырлаган, көп кылымдардын кыртышын оодарган, жашоонун жаңы үлгүлөрүн ларатып, согушуунун жаңы ыкмаларын, курал-жарактардын мурункудай болбогон жаңы түрлөрүн ойлоп-жасап, кенири колдонуп, кыргыз элинин люокерлик бай турмушу, Теңирликтин каада-салты, элдин рух-дөөлөтү, кен Сибирдин, Монголиянын, Алтайдын, Энесайдын талкаланбаган молоташтардын бетинде, аска боюна, бал-бал таштарда чегилип жазылган кыргыздын жазмаларында, сүрөттөрдө, көркөм сөз кайрыктарында жашап келет.

Ошентип, Улуттук рухтун туу чокусу - "Манас" эпосу баш болгон тармактык эпостордон баштап, бир кайрык макал-лакаптарга, санжыраларга, комуз күүлөргө, оймо-чиймелерге, боз үйдүн жасалгаларына, ат жабдыктарына чейин кыргыз адамынын бүтүндөй тагдыры, нарк-насили, дүйнө-таанымы, таалим-тарбиясы сиңирилип, чагылдырылып уюп калган. Биз өзүбүздүн мамлекеттүүлүк салтыбызды, рух-дөөлөт башатыбызды, тарых булагыбызды, каада-салтыбызды мына ошол көркөм дүйнөдөн табарыбыз бышык. Кыргыз элинин салттуу руханий маданиятында адамдын ички жан дүйнөсүнө карай төрөндөсүнө ылайык адам, анын жеке ан-сезиминин, акыл-эсинин инсандык жактан өсүп-өнүгүүсүнүн жана социалдык табиятынын калыптанышынын өбөлгөсү болуп, анын табигыйлуулукка, намыстуулукка, теңдикке умтулуусу болуп саналат. Айтылгандын баары кыргыздын Адамды, уулун, кызын тарбиялоонун, үй-бүлөлүк турмушту уюштуруунун асыл-нарктуу булагы болуп, нечен кылымдарды карыткан.

XIX кылымдын 60-жылдарынан баштап XX кылым бүт кыргыздын миндеген жылдарга созулган жоокерчилик көчмөн турмушта калыптанган жашоо ыңгайы, маданият, каада-салт, руханий дөөлөт, жашоо-тиричилик, ишеним сырттан келген чоочун күчтөрдүн таасири менен өзгөрө баштаган. Калк отурукташып, жазма билимге ээ болду, европалык маданияттын баалуулуктарына сугарыла баштады, жашоону ыңгайы өзгөрүүдө, билимдүүлүктүн деңгээли көтөрүлдү, техника, технологияга үйрөнүү, лсаны кесиптерге ээ болуу көбөйдү, жашоонун ыңгайы жаңыланууда, ааламды таануу көңөйүүдө, ар түрдүү калктар аралашууда. Мунун баары негизинен талашсыз пайдалуу, келечектүү, өзгөрүүлөр. Бирок, терс кубулуштар болгонун, кыргыздын табигый санат-касиеттери жукарып, айрымдарынан ажырап баратканын жашырууга болбойт.

Кыргыздын жыл саноосу боюнча "элүү жылда эл жаңы", демография илими боюнча 25 жылда муун алмашат. (демография негизинен эмгекке жигердүү куракты эсепке алат).

Демек, башка, чоочун, четтен келген маданияттын, таалим-тартиптик шартында Кыргызстандыктардын кыргызга үчүнчү мууну, демография илими боюнча бешинчи муундун өкүлдөрү күн өткөрүүдө. Ошондо, кыргызча эсептегенде XX кылымдын 60-жылдарында туулгандар - XX кылымдын 10-жылдарында, ошол жылдарда туулгандар XXI кылымдын 1960-жылдарда, ошондо туулгандар XXI кылымдын 10-жылдарында алмашышты деп эсептейлик. Ошондо Кыргыз Республикасынын расмий статистикасы боюнча XXI кылымдын башталышында кыргызстандыктардын эмгекке жарамдуу жаштан улуулар 6,6 % (352,2 мин адам), эмгекке жарамдуу жашка чейинкилер 32,3 % (1771,3 мин адам) эмгекке жарамдуулар 61,1 % (3347,1 мин адам) экен.

Маалыматтар көргөзгөндөй, башка, чоочун четтен келгендердин тукуму абдан азайганын, калктын үчтөн экиси совет доорунда туулуп, билим, кесип алып иштегендер түзөт.

XX кылымдын 90-жылдарынын башында эбегейсиз чоң жана кубаттуу Совет державасы бир да ок жебей жана адамдын каны төгүлбөй тарыхтын талабы, Тениримдин буйругу менен кулаганда, Кыргызстан жана башка дагы 14 азаттыктагы мамлекет пайда болуп, ар бири өз алдынча өмүр сүрө башташкан. Андан бери 21 жыл болду, анда төрөлгөн балдар 21 жашта, ошондогу 20 жаштагылар бүгүн 41 жашта, ал эми 40 жаштагылар 61 жашта. Демек, азаттыктагы Кыргызстан мамлекетинин акыркысы 21 жылда көргөн күнү, жыргалчылык азап-тозогу азыркы эмгекке жарамдуу жарандардын үлүшүнө таандык.

Демек, Кыргызстанга жашаган адамдардын жана үй-бүлөнүн абалы XXI кылымдын башталышындагы эмгекке жарамдуу деп эсептелген 3347,1 мин адамдын социалдык, адептик жүрүм-туруму, экономикалык иш-аракети, саясий кызмат-күрөшү менен түздөн-түз байланышканы тарыхый чындык.

Азаттыктын алгач жылдарында эркиндиктин чордонунда "жыргап-куунап" мас болуп жүрдүк. Ошону менен катар Ош шаарынын 3 000 жылдыгы, Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 2200 жылдыгы, "Манас" эпосунун 1000 жылдыгын Бириккен Улуттар Уюмунун (БУУ) чечими менен дүйнөгө дүңгүрөтүп, рухий дөөлөтүбүздүн туу чокусун татыктуу белгиледик. Мунун баары "кыргыздар ким эле, ким болду?" деген суроолорго акыл калчап, сынчылык көз караш менен талдап, эми "ким болушубуз керек" деген суроого изденүүгө нагыз негиз түзүлгөн эле. Тилекке каршы, ошол элдин зоболосун көтөрүп, алардын жигердүү аракеттерин келечектүү максаттарга багыттай турган мүмкүнчүлүктөрдү мамлекеттик жетекчилер, элита ойлонуп, аткаргандын ордуна элдин эсебинен тоодой этти, көлдөй чыкты жайнатканга ыраазы болушту. Өзүбүздүн жана четтен жалданып келген интеллектуалдардын аракети менен даярдалган: "Адамдын омоктуу өнүгүшү боюнча Кыргыз Республикасынын улуттук стратегиясы", "Кыргыз Республикасы: жаңы келечектер: 2010-жылга чейин өнүктүрүүнүн комплекстүү негизи. Жалпы улуттук стратегия",

"Биримдик аркылуу өнүгүү Кыргызстандын жалпы улуттук идеясы" сыяктуу түзүлгөн-ондолгон план-стратегиялар кагазда кала берди.

Президент, өкмөт башчылары, спикер, министрлер, губернаторлор жана башкы мамлекеттик жетекчилер, төбөлдөр, аксөөктөр өнүккөн, көп тармактуу өнөр жайын, айыл чарбасын, социалдык чөйрөнү "реформалоо" деген жалган шылтоо менен талкалоо, таратуу, уурдоо аракетинде болушту. Жаны эч нерсе түзүлгөн жок. Жумушчу орун да жоюлду. Адистердин, инженерлердин, ишкана башкаруучулардын дээрлик кепчүлүгү айласыздан чет мамлекеттерге эмигрант болуп же мекенин өзгөртүп жаран болуп кетишти. Кумтөр баш болгон жер байлыктар "текейден арзанга сатылды". "Жер саткан энесин сатканга тете" деген даанышман кыргыздын эскертүүсүнө карабастан кендүү, асыл, сугат жерлер сатылуусун улантууда. Ошентип, мамлекеттин пайдубалы жукара берди. Кыргызстандыктарды башкаргандар мамлекеттин мамлекеттүүлүк, мекенчилдик касиеттерин кетире башташты, табигат менен Адамдын ортосундагы гармония орой бузулганы тереңдөөдө. Жумушсуздук, сойкулук, бангилик, жоопкерчиликсиздик, тентигендик, туулган асыл жеринен айрылгандык, айрым жарандардын адамдык сапатынан ажырагандык, үй-бүлөнүн кадыр-баркы төмөндөгөндүгү, никенин баркталбаганы адамдын асыл өмүрүнө кол салгандык күчөп баратканы ж.б. терс көрүнүштөр Кыргызстан коомунун трагедиясы жөнүндө күндөлүк басмада байма-бай жазылууда. Арабызда тилин унуткан жана дили бузулган адамдарыбыз көбөйүүдө. Алар кыргыз элинин азаттыктагы калк болуп жашашына, кыргыз тилинин сакталышына, маданиятынын өркүндөшүнө, экономикасынын өсүшүнө кам көрбөйт. Жеке кызыкчылыктарды, дүнүйө, байлык, бийлик үчүн ыңгайы келе калса жерди, элди, ал турмак жакшы көргөн адамын сатуудан кайра тартышпайт.

2012-жылдын 1 -мартына карата Кыргызстанда баардыгы болуп 1 миллион 245 миң үй-бүлө катталган. Алардын расмий маалымат боюнча 123-мини өтө жакырчылыкта, 270 миң үй-бүлө жардычылыкта жашашат. Республика боюнча 120 миң бала мектепке барбайт. Анткени жакыр үй-бүлөдөн. Негизи Кыргызстанда - 41% балдар жакыр үй-бүлөдө жашашса, 7% - өтө жакыр үй-бүлөдөн. Кыргызстанда майып балдардын саны 2010-жылы - 18175 болсо, 2011-жылы - 19259 болгон. 2012-жылы майып жана оорулуу балдардын саны андан да көбөйгөн. СПИД менен ооругандардын саны (такталбаган маалымат боюнча) 12 миңге жетти, бангиге көз каранды адамдардын саны 10 миңден ашты, мектепке барбаган балдардын саны 20 миңден ашты (айрым жарандыкуюмдардын маалыматы боюнча бул сан эки эсеге көп). Үй-бүлө өзүнүн табигый жана социалдык милдетин аткаруусу жукарууда. Ата Мекенин, ата-энесин таштап тентигендер жана чет элге турмуш курган кыздар көбөйдү, тукум ачыктаначык эле бузулууда, башкаруучу элитага ишенгендер азайууда. Кыргызстан коомундагы, үй-бүлөдөгү жана Адамдын абалын терс көрүнүштөр Кыргызстандын Президента А. Атамбаев "2012-жылды үй-

бүлө, тынчтык, ынтымак жана кечиримдүүлүк Жылы деп" - жарыялоого аргасыз болду. Анткени, Ата Мекенибиздеги коомдук саясый жагдай Кыргызстандын ар бир жаранынын айылдарда, шаарларда жашаган ар бир үй-бүлөнүн социалдык-экономикалык абалына жана жашоо-тиричилик маанайына түздөн-түз байланыштуу. Улууну урматтоо, аялзатын сыйлоо менен тыгыз байланышкан үй-бүлө муундардын тарыхый жолун улап, маданиятты, рухту жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды сактап келген жана сактай бермекчи. Кыргызстандын үй-бүлөлөрүндө тынчтыктын жана ынтымактын шарапаты менен коом гүлдөп, адамдардын жашоо жыргалчылыгы жогорулайт. Кыргызстандын тарыхый айгинелеп тургандай, мамлекеттин өнүгүшүндөгү жетишкендиктер өлкөдөгү тынчтык, элдин биримдиги, коомдогу ынтымак-ырашкерлик жана этностордун ортосундагы достук мамилелер менен түздөн-түз байланышкан. Азаттыктагы Кыргызстан эл бийлигин бекемдеп, ар бир жаран сыймыктангандай көз карандысыз, кубаттуу, ар тараптуу өнүккөн социалдык мамлекетти курууну максаттайт. Бул асыл максатка жетиш үчүн Мекенибиздин келечегин жана болочок муундардын тагдырын баарынан бийик тутуп, ынтымак, кечиримдүүлүк жана жоопкерчилик менен алга умтулуубуз зарыл.

Кыргыздын байыртадан бери калыптанып, дайыма бардык жарандарынын Тенирден буюрган адамгерчиликтүү, социалдык, адептүүлүк баалуулуктар үстөмдүк эткен социалдык коом - мамлекет жөнүндө кыялданып келгени, анын көркөм сөз өнөрүндө тектеш, өзөктөш, маанилеш катары көркөмдөлүп айтылып келген. Демек, Кыргызстан мамлекетинин тарыхый максаты, башкача айтканда, азаттыкка аттангандан кийинки негизги максаты болгон социалдык баалуулуктар мамлекеттик бийликтин жүргүзгөн саясаты болбогондуктан жалпы элдик ыңкылап 2005-жылы 24-мартта, 2010-жылы 7-апрелде болуп өтүп, бийлик алмашты. Демек, ыңкылаптын натыйжасында мамлекеттик жогорку бийликке келген элита милдети - мамлекеттин социалдык болуп өнүгүшүн камсыздап, ар бир адамдын, үй-бүлөнүн, улуттун, калктардын руханий баалуулук, жалпы гумандуулук үстөмдүктөгөн жыргалчылык, жалпы ырахат, жетишүүчүлүк, оокаттуулук, берекелүү турмушта жашоосун камсыздоо. Кыргызстан - Чыгыштагы социалдык мамлекет катары калыптанышы доордун талабы! Андагы нагыз Адам, үй-бүлө, баланын калыптанышы, өнүгүшү салттуу руханий баалуулуктар менен катар заманбап билимге, илимге, техника, технологияга ээ болушу толук мыйзамдуу талап.

Кыргыздын руханий акылы болгон - макал-лакаптар Адам жөнүндөгү айрым үлгүлөрүнө көңүл буралы: Адам - акылы менен адам. Адамга адам дос, жолдош, бир тууган.

Адам - ачтан өлбөйт, ардан өлөт.

Адам баласынын баасы илим менен.

Адам болор кишинин адам менен иши бар.

Адам жолу улук.

Адам иштебей, акыл иштейт.

Адам көлдөн назик, таштан катуу.

Адам коркү - адеп.
 Адамдын айырмасы билимде жана акылда.
 Адам ойго тойбойт.
 Адам адеби менен ыйык.
 Адам эли менен. Адам эмгеги менен даңктуу.
 Адамга таандык мыкты дөөлөт - достук.
 Адамды бузган - байлык менен бийлик.
 Адамдын акысын жер жебейт.
 Адамдын ардуусу тырышчаак болот.
 Адамдын данкын чыгарган да тил, тарпын чыгарган да тил.
 Адамдын иши жемиштин мөмөсү.
 Адамдын көркү - акыл, адептүүлүк.
 Адамдын мыктысы - жөнөкөйлүк.
 Адамдын эмгектен улуу тиреги жок.

Адамча туулуп, айбанча жашаба! ж.б.д.у.с.
 Кыргыздын рухий акыл-эми макал-лакаптарда адамды кантип, кандай сапаттарды, баалуулуктарды калыптандырылганы айтылган. Демек, адам рухка канчалык сугарылса, ошончолук адамдык касиетке ээ болот.

Адамдын улуулугу, ыйыктыгы, кайталангыстыгы атамзамандан бери жер жүзүнүн бардык булуң-бурчтарындагы ойчулдары, акылмандары, аалимдери акыл калчап келишкен жана XXI кылымда да ууланууда. Улуу дүйнөлүк деңгээлдеги кемеңгер даанышман Чынгыз Айтматов күйүп-бышып айткан эле:

"Эзелтен чечилбеген улуу талаш",
 Канткенде адам уулу адам болот?
 Ураалап жоо кууса да ушул талаш, -
 Канткенде адам уулу адам болот?
 Ажалга көз жумса да ушул талаш, -
 Канткенде адам уулу адам болот?
 Душмандан жан соогалап качканда да,
 Душманды кырып-жоюп басканда да,
 Түбөлүк чечилбеген ушул талаш, -
 Канткенде адам уулу адам болот?
 Адамзат качан чечет, качан коет, -
 Канткенде адам уулу адам болот?

(Чынгыз Айтматов, Үчүнчү том, Бишкек, 2008, 444-445-б.)

Бул "Эзелтен чечилбеген улуу талаш", көркөм чыгармаларда, философияда эле эмес, аян аркылуу алынган ар кандай ойлонууларда да айтылууда. "Бавдөөлөт" деген китепте Адамдын кайталангыстыгы, кантип күч-кубатка, билимге ээ болуусу, Адамдын көңүлүнүн, ой-толгоосунун, ишгеген ишинин, жашаган турмушунун, кубат күчүнүн, жүргөн-турганын, сапатынын жаңы нукка "туура" келүүсүнүн маселелерин кенири баяндаган.

Адамды тарбиялоону эненин кардынан баштап, үй-бүлөдө 5-7 жашка чейин негизги сапаттарын, руханий билимин, тушунутун калыптандырууга жетишсек, доордун, коомдун талабына ылайык жеткилең инсандарды тарбиялай алабыз. Демек, Кыргызстан жаны тарыхый тилкеде өнүгө баштаганы жемиштүү болуу үчүн кыргызды өзгөртүүнү не жогорку акылга алып келүүнүн жолун табуу үчүн ар бир Инсандын эненин курсагынан баштап тарбиялап, рухий баалуулуктарга ээ болушу үчүн кам көрү зарыл. Мындай деңгээлге жетүүнүн, Чыгыш элде-

ринин тажрыйбасына унулуп карап корсок, эки нерсеге: дене тазалыгы жана жан тазалыгына көңүл буруу керек. Дене тазалыгынан жан тазалыгына өтүү милдет. Бул эки тазалыксыз заманбап доорго башкача айтканда, ааламдаштыруу жана цивилидер баарлашуусу заманына татыктуу Адамдарды калыптандыра албайбыз. Бул баалуулуктардын негизи үй-бүлөдө калыптанат. XXI кылымда да үй-бүлө эң байыркы социалдык институт катары Чыгыш элдеринде, ошондой эле Кыргызстанда толук кандуу сакталып калышы мыйзамдуу лсана мойнуна алган милдеттерин аткара берет го. Анткени, үй-бүлө "бакыттын үйү" катары лсаны адам муунун көбөйтүү милдети анын мүчөлөрүнүн арасында урматсый, бирин-бири түшүнгөндүктүн маанайы, кандай гана коомдук ыңкылаптар болуп кетпесин, анын жогоруда саналган адамдык баалуулуктары дагы далайга сакталат. Адам төрөлгөндөн баштап, үй-бүлөнүн эң баалуу мүчөсү балдар менен ата-эненин ысык мамилесинин себепкери, үй-бүлө жашоосунда мээрим менен аёо сезимин көбөйткөн жана жоопкерчилик сезимин калыптандырган коомдун эң баалуу социалдык институтунда - Адамда адамдык касиеттеринин өнүгүүсү, улуттук адеп, руханий, менталитет баалуулуктарынын калыптануусу ошол үй-бүлөдө өтөт. Үй-бүлө уясы, алгачкы билим, акыл берүүчү, адамды коомдо жашоого даярдаган сүйүү, сый, мээрим, боорукердик, биримдиктин очогу, балдарды иштемчил, үнөмчүл болууга үйрөтөт, иреттүүлүккө көндүрөт. Улууну урматтоо, аялзатын сыйлоо салттары менен тыгыз байланышкан үй-бүлө муундардын тарыхый жолун улап, маданиятты жана ясалпы адамзаттык баалуулуктарды сактап келген лсана сактай бермекчи. Ошондуктан, кыргызда үй-бүлөнү "шаар", "өзүнчө мамлекет" деген түшүнүктө кенири тараган жана өтө бекем өнүккөн.

Ар бир үй-бүлөдө тарбияланган Адам салтты улап, келечекте бала-чакалуу болууну, тукум калтырууну, жакшы, татыктуу адамды тарбиялоону эңсейт. Элдик макалдарда: "Уулуң жакшы болсо көркүң жакшы, кызың жакшы болсо кымбатсын", "Жакшы уул - асмандагы жылдыз, жакшы кыз - жакадагы күндүз" деп айтылат. Демек, үй-бүлөдө уулдун, кыздын тарбиялануу деңгээли анын коомдогу ордун аныктайт. Өзгөчө ата-эненин балалуу болушу үй-бүлө институтунун жашоосу- нун негизи. Анткени үй-бүлөдө "Бала жок болсо, кызыгы эмне дүйнөнүн" - деп дүйнөнүн жана адамдардын үй-бүлөлү болуу себеби балалуу болгонду түшүндүрсө: "Балалуу үй-гүлүстөн, баласыз үй көрүстөн", "Балалуу үй базар, баласыз үй мазар", "Балалуу үй-падышалуу үй" - сыяктуу ондогон макалдар аркылуу баланын үй-бүлөдөгү алмаштыргыс орду белгиленген. Мындан сырткары, бала ата менен эненин ортосундагы "далдалчы". Бала жок болсо, үй-бүлөдө, суз жашоо өкүм сүрөт. Демек, кыргыз үй-бүлөсүнүн коомдук ишеним баалуулуктарын жана жашоо шартын бала менен бириктиргени - улуттук философиянын өзгөчөлүктөрүнөн эмеспи!

Эне жана аял үй-бүлөнүн да, коомдун да урагыс тиреги. Эненин жүрөгү аркылуу баары өтөт, эненин сүтү лсана тилеги бүт жамандыкты жууп, теңирим-

ден элине жакшылыкты тилеп, бата сурап жалбырайт. Энинин жашоодогу маани-маңызы дүйнөлүк шедевр болгон энциклопедиялык "Манас" эпосунан тартып, тармактык этностордо, жандуу санжыраларда, философиялык ой-толгоолорунда, социалдык эс-тутумдарында, бүтүндөй бүкүлү эл тарыхында, дүйнө таанымында - көркөмдүү чагылдырылып, унутулгус рухий мурас катары сакталуу менен нагыз энелердин лсаны муундардын калыптандыруунун таза жана түгөнгүс булагы болууда

Тилекке каршы, акыркы мезгилдерде Кыргызстанда үй-бүлөнүн, никенин, уул-кыздарды тарбиялоонун деңгээлинин, никенин тазалыгын төмөндөп кеткенин статистикалык лсана басмалардагы маалыматтар тастыктоодо. Кыргызстанда бир жылда ар бир алтынчы үй-бүлө ажырашып кетет, беш Жылдын ичинде (2006-2011-жылдар) өлкөдөгү үй-бүлөнүн үчтөн бир бөлүгү ажырашып кетишкен. Эселердин ден соолугу акыркы жылдарда өтө төмөндөп кетти. Саламаттыкты реформалоо шылтоосу менен айылдардагы төрөт үйлөрү жана саламаттыкты сактоо

мекемелери кескин кыскарды, доктурлардын кесиптик денгээлдери өтө төмөндөөдө.

Ага коштолуп үй-бүлөнүн коомдогу социалдык институт катары баркынын жукарып баратышы, батыштан ааламдаштыруу саясаты менен кошо "акыр замандын уусу" деп аталган "аялдардын эркектешип, эркектердин аялдашып" баратуусу да үй-бүлөнүн ыйык, зарыл ордуна залакасын тийгизип, Адамдын - адамдай, баланын баладай болушуна тоскоолдуктун болушу да күн санап күчөөдө.

Кыргыз Республикасынын үчүнчү шайланган Президента Алмазбек Атамбаев 2012-жыл "Үй-бүлө, тын чтык ынтымак жана кечиримдүүлүк Жылы" деп ясарыялаган демилгеси так, даана жана алгылыктуу саясый ынтыктар үй-бүлөгө, балага жана Адамга бийик рухту, кудуреттүү күчтү жана көп жакшылыктарды тартууласын. Кыргыз коомун ар тараптан жана маңыздуу өнүктүрүү, элдин биримдигин жана ынтамагын чындоо түздөн-түз үй-бүлө институтун келечек тагдыры менен өтө тыкыс байланышкан.

Рецензент: ф. филос.н., профессор Ачилова Р.